

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бачинський Юліан*. Україна irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скиц. – Львів: Накладом “Універсальної Бібліотеки”, 1895. – 139 с.
2. *Климковичь К.* Великі роковини // Слово. – 1863. – Ч 5. – 16 (28) Януарія. – С. 19–21.
3. *Коцюбинський М.* Листи до Володимира Гнатюка / З передмовою і поясненнями Володимира Гнатюка. – Львів: Накладом Видавничої Спілки “Діло”, 1914. – 167 с.
4. *Кравців Б.* Від “Каменярів” до “Конкістадорів” // Свобода. – Джерзі Ситі і Нью Йорк, 1956. – Ч. 155. – 15-го серпня. – С. 1, 6.
5. *Огоновскій О.* Історія літератури рускої. – Львів: Накладом Товариства імени Шевченка, 1889. – Часть II. I вѣддѣль. – 961 с.
6. Показчик купюр: (до Зібрання творів Івана Франка у п’ятдесяти томах). – Київ: Наукова думка, 2009. – 333 с.
7. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. – Київ: Наукова думка, 1976–1986; *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ: Наукова думка, 2008. – Т. 51–53; 2011. – Т. 54.
8. *Хвильовий М.* Вальдшнепи // *Хвильовий М.* Твори: у 2 т. – Київ: Дніпро, 1991. – Т. 2. – С. 204–266.
9. *Шевченко Т.* Гамалія // *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: у 12 т. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 1. – С. 234–238.
10. *Янів В.* Українська духовість у поетичній візії Шевченка // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. 169: Збірник на пошану Зенона Кузелі. – С. 506–537.

Отримано 29 травня 2018 р.

м. Львів

Роксана Харчук

УДК 821.161.2-1 “18” О. Псьол.091:82-1Т. Шевченко

ОЛЕКСАНДРА ПСЬОЛ ЯК ЧИТАЧКА ШЕВЧЕНКА

Авторка статті з’ясовує, які вірші передавала Олександра Псьол на заслання Шевченкові. На її думку, О. Псьол почала писати свої вірші саме під впливом Шевченка, у її випадку поет був справжнім Пігмаліоном.

Ключові слова: Олександра Псьол, ремінісценція, алюзія, поетика, образ, мотив.

Roxana Kharchuk. Aleksandra Psiol as Reader of Shevchenko

The author of the paper finds out which poems Aleksandra Psiol sent to exiled Shevchenko. In the researcher’s opinion, Aleksandra Psiol began to write her poems just under the influence of Shevchenko, in her case Shevchenko was a real Pygmalion. Aleksandra Psiol is an important person not only in the context of Shevchenko’s biography, but also in Ukrainian literature, because she was in fact the first Ukrainian poetess not only of the romanticism period, but also of the time when Ukrainian literature was taking its separate place in the literary stream of the Russian empire. Shevchenko’s influence on her poetics was significant, but the poet himself did not consider her as an epigone, he saw a literary sister in her.

Keywords: Aleksandra Psiol, reminiscence, allusion, poetics, image, motive.

Досі в нашому літературознавстві немає студії, яка б давала уявлення про читача / читачку Шевченка бодай часу появи першого “Кобзаря” (1840), хоч існує чимало свідчень про те, як українці зустріли книжечку з 8 поезій. Можливо, чи не найсильніше враження поезія Шевченка й сама особа поета справила в 1840-ві рр. на Олександрю Псьол, котра виявилася не тільки прихильною читачкою “Кобзаря”, а й надзвичайно сприйнятливою до слова Шевченка й до його ідеї про окремішню українську літературу. На мою думку, О. Псьол почала писати свої вірші саме під впливом Шевченка, у її випадку поет був справжнім Пігмаліоном. Саме це й мав на увазі М. Стороженко, стверджуючи: “Приведенные нами стихотворения А. И. Псел могут служить доказательством того могущественного влияния, которое оказал Шевченко на развитие украинской поэзии. Люди, зачитывающиеся его стихотворениями, невольно увлекались его примером, шли по его следам и облекали свои мысли и чувства в стихотворную форму, которая по своей красоте мало уступает Шевченковой”

[9, 466]. Можна сперечатися щодо останнього твердження про красу, але не у випадку віршів Олександри Псьол. Єдиний мінус – цих віршів мало. Недаремно й Ф. Камінський, що знайшов її вірш “До сестри” в зошиті Ф. Дейкуна-Мовчаненка, приписав цю поезію Шевченкові [4, 523], порівнюючи з “Хустиною”. Ф. Камінський пов’язував появу вірша “До сестри” з В. Рєпніною, яка згодом спростувала належність зазначеного твору Шевченкові, хоча й не вказала імені справжнього автора, обмежившись поясненням “одной моей знакомой к ее младшей сестре” [3, 258], тобто Олександри Псьол до молодшої сестри Глафіри. Ф. Камінський аргументував свій здогад про авторство вірша “До сестри”, спираючись на лист В. Рєпніної, у якому вона писала про те, що є сестрою Шевченкові. В. Рєпніна із цього приводу коротко зазначила: “Я проста и люблю простых. Шевченко был у нас всеми любим” [3, 258]. Напевно, варто нагадати деякі біографічні відомості про поетку Олександру Псьол. В автобіографічних записках В. Рєпніна згадувала: “К мамá привезли для помещения в институт [Полтавський інститут шляхетних дівчат фондувала мати Варвари Рєпніної. – Р. Х.] девочку Сашу Псьол. Она была круглая сирота. Мать ее кончилась в родах, произведя на свет девочку Глафиру. Через три месяца скончался и отец. Всех сирот осталось семь человек, четыре девочки и три мальчика. Самую младшую Глафиру взяла к себе бабушка ее, жившая в небольшом их имении <...> Маленькая Глафира обвила мне шею рученками и поцеловала меня. С этой минуты я до того полюбила ее, что стала просить у мамы позволения взять к нам в дом Глафиру”¹ [2, 490]. Згодом обидві сестри доживали віку в княжни Рєпніної в Москві. Хоча Глафіра й вийшла заміж за П. Дуніна-Борковського, проте він невдовзі помер. Обидві сестри відійшли у кращий зі світів майже одночасно: Глафіра – 1886 р., Олександра – 1887 р.

Олександра Псьол – важлива особа не тільки в оточенні Шевченка, а й в українському письменстві, адже вона фактично стала першою українською поеткою не тільки доби романтизму, а й часу виокремлення українського письменства з російського потоку. Її поетика зазнала помітного впливу Шевченка, однак сам поет не вважав її своїм епігоном, а вбачав у ній споріднену душу й літературного побратима. Саме тому вірш “Свячена вода”² не просто подобався Шевченкові, а був для нього принципово важливим. Про цей твір він згадав у передмові до невиданого “Кобзаря” 1847 р.: “А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде – і щоб не дуже чванилась московская

¹ У повнішому виданні спогадів В. Рєпніної про це сказано дещо інакше: “Кажется, немного раньше или немного позже мамá взяла к себе маленькую девочку Таню Псиол, ей было четыре года. И, наконец, она позволила мне просить <Танину> бабушку совсем доверить мне Глафиру, младшую сестру Тани. Я не могу уточнить даты всех этих событий. Теперь я припоминаю, что это было позже, в 1823 или 1824 году, нет, кажется, еще позже, так как это было по нашем возвращении из-за границы, где мы были в 1825 году, в год кончины Императора Александра I” [8, 316]. І далі: “Отец Глафиры, жена которого умерла через неделю после рождения Глафиры, тоже умер спустя три месяца после жены, оставив семерых детей: старшую (госпожу Лукашевич), Александрину (тетю Сашу), Николая, Степана, Михаила, Таню и мою Глафиру. Когда последней, которая жила при бабушке с отцовской стороны в небольшом им принадлежавшем имении, исполнилось три года, ее тетка – сестра ее отца – привезла Александрину к мамá, чтобы поместить в Полтавский институт. Не желая оставлять малышку дома одну, она взяла ее с собой. Евдокия уже была в Институте. У мамы была мигрень, поэтому я приняла Екатерину Михайловну с племянницами. Покончив с делами по приему Александрины в Институт, я принялась ласкать Глафиру и довольно глупо спрашивала, любит ли она меня (она впервые меня видела). Она обвила свои ручонки вокруг моей шеи и поцеловала меня. С этого мгновения я так сильно почувствовала родство с Глафирой, что просила мамá позволить мне получить от Глафириной бабушки согласие доверить мне заботы о ней. Мамá согласилась, но велела написать папа, который был в Петербурге, и спросить его согласия. Я тотчас это сделала и такими пылкими словами, что позже папа сказал мне, что пока он не дошел до моей просьбы, то думал, что речь идет о замужестве и что я влюблена. Как объяснить это событие, кажущееся таким простым, иначе как промыслом Божиим, который вручил мне дитя, подругу, советчицу и молеельницу в лице маленькой девочки, безотчетно бросившейся в мои объятия!” [8, 345–346].

² Уперше вірш опубліковано в: Киевская старина. – 1894. – Т. XLIV. – №2. – С. 323–324.

братія своєю Ростопчиною – то от вам “Свяченая вода”; написано панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу якою, бо воно ще молоде, боязливе. А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого, як “С[вяченая] в[ода]”, – і не турбуйтеся, бо, ей-богу, не знайдете” [15, т. 5, с. 208]. Цікаво, що, попри високу оцінку твору Олександри Псьол, особисто з нею Шевченко ніколи не спілкувався, хоча й бачився в родині Рєпніних. У листі до поета, датованому початком березня 1848 р., що у відповідному виданні епістолярію значиться під окремим номером, але його тепер дослідники називають припискою в листі В. Рєпніної, О. Псьол згадала, що “в обществах, где мы встречались иногда, я ни разу не говорила с Вами. Отдаление делает меня отважнее; при том я имею тройное право быть вовсе не чужою, [рядки 4, 5 закреслено. – Ред.]” [6, 57]. Невідомо, який саме текст викреслила адресантка. Можливо, Шевченко був дорогий Олександрі Псьол, не тільки як поет, вона ж не наважувалася навіть заговорити з ним при зустрічі. Прикметно, що в першому листі В. Рєпніної до Шевченка на засланні від 13 січня 1848 р. Псьол Глафіра зробила приписку, в якій використала, вочевидь, таки чотиривірш своєї сестри: “...Від сльоз дримає нудьга невсипуча, / Змочи наше сердце, як літнім дождем, / І зійде молитва, мов квітка пахуча, / І обвіє душу миром...” [6, 53]. Адже Глафіра, з якою Шевченко був близько знайомий, була художницею, а не поеткою. Крім того, у цьому чотиривірші з’являється мотив молитви як порятунку душі. Згодом цей мотив Олександра Псьол розгорне у вірші “Молим тебе, Боже правди, Боже благодистині”, що є молитвою за порятунок Шевченкової душі. Прикметно, що на засланні поет просив текст вірша “Свяченая вода”, а не, наприклад, текст вірша О. Афанасьєва-Чужбинського “Шевченкові”, опублікований 1843 р. [7, 102–104], написаний ще 1841 р., – перший зразок поетичної шевченкіани.

Саме з віршами Олександри Псьол “Свяченая вода” і “Молим тебе, Боже правди, Боже благодистині”, які поетка начебто надіслала Шевченкові на заслання в уже згаданому листі В. Рєпніної, датованому початком березня 1848 р., у фаховій літературі й досі немає визначеності, і ось чому. Уперше своє прохання про вірш Псьол Шевченко висловив у листі до А. Лизогуба від 1 лютого 1848 р.: “Коли маєте “Свячену воду”, то спишіть та пришліть мені, бо та, що ви мені передали, утрачена” [15, т. 6, с. 41]. Це зізнання Шевченка свідчить про те, що вперше текст заповітного вірша поет отримав від А. Лизогуба ще 1847 р. Зазначу, що саме А. Лизогуб поряд із О. Чернишовим найчастіше писав поетові в перший рік заслання – 2 листи із 6. Удруге своє прохання Шевченко адресує Глафірі Псьол у приписці до листа В. Рєпніній від 25–29 лютого 1848 р.: “...пришлите, ежели имеете, “Свячену воду”; она оросит мое увядающее сердце” [15, т. 6, с. 43]. Як уже зазначалося, Олександра Псьол виконала прохання Шевченка, вочевидь, надіславши свій вірш у листі В. Рєпніної¹, датованому початком березня 1848 р., в якому висловлює поетові підтримку: “...протягиваю Вам руку, прошу Вас, добрый Тарас Григорьевич, считайте и меня старой знакомой”, – і передає йому вітання від своєї сестри Тетяни, що через хворобу була прикута до ліжка. У цьому ж листі вона бажає, аби поета не виганяли з Едему, а це свідчить про те, що вона читала лист Шевченка до В. Рєпніної від 25–29 лютого 1848 р., в якому Шевченко порівнював життя в Орській фортеці з Едемом. Водночас М. Стороженко вважав, що в цьому листі Олександра Псьол переслала інший свій вірш, присвячений Шевченкові, – “Молим тебе, Боже

¹Лист В. Рєпніної до Шевченка. Початок березня // ЦДІАК України, ф. 2221, оп. 1, спр. 297, арк. 1 і зв.; приписка О. Псьолу листі В. Рєпніної до Шевченка. Початок березня // ЦДІАК України, ф. 2221, оп. 1, спр. 297, арк. 2 і зв. У виданні “Листи до Тараса Шевченка” (1993) обидва ці документи подано як окремі листи. Жодних додатків вони не містять.

правди, Боже благостині”¹ [9, 466]. Однак у списку паперів, конфіскованих у поета 1 липня 1850 р., цього вірша немає, значаться натомість два списки вірша “Свячена вода” під номером 23 і 24 [15, т. 6, с. 262]. Відповідаючи при арешті на запитання, хто писав йому в 1847 р. і 1848 р., Шевченко зазначав: “И еще письмо от Александры, которой фамилия Псел, живущей в Полтавской губернии, Переяславского уезда, села не помню” [15, т. 6, с. 265]. Тоді ж уточнив: “Стихи под названием *Святая вода* – сочинение девицы Александры Псел, полученные мною при письме в к[репости] Орской, 1847 года, на которое я не отвечал” [15, т. 6, с. 266]. Поета, вочевидь, зрадила пам’ять, бо лист О. Псьол датований початком березня 1848 р. Малоімовірно, що загублений Шевченком текст вірша “Свячена вода” знайшовся, тому серед конфіскованих паперів Шевченка не було двох списків одного твору. Вірогідніше, що в цьому разі сталася контамінація, два різні вірші: “Свячена вода” і “Молим тебе, Боже правди, Боже благостині”, що називається за першим рядком, опинилися під однією назвою. Про те, що О. Псьол переслала Шевченкові обидва зазначені вірші, твердив П. Зайцев. Цей же дослідник назвав вірш “Молим тебе, Боже правди, Боже благостині” “Молитвою за Шевченка” [1, 215].

О. Псьол відгукнулася на арешт учасників Кирило-Мефодіївського братства поетичним триптихом під назвою “Три сльози дівочи”² (1847). Уже в назві цього поетичного триптиха прочитується алюзія на Шевченкове поетичне кредо: “Може, найдеться дівоче / Серце, карі очі, / Що заплачуть на сі думи – / Я більше не хочу... / Одну сльозу з очей карих – / І... пан над панамі!..” (“Думи мої, думи мої”, 1840). Можливо, цей триптих був відгуком на лист Шевченка до княгині В. Рєпніної від 24 жовтня 1847 р., в якому є такі слова: “Вы непременно рассмеялись бы, если б увидели теперь меня. Вообразите себе самого неуклюжего гарнизонного солдата, растрепанного, небритого, с чудовищными усами, – и это буду я. Смешно, а слезы катятся” [15, т. 6, с. 37]. Якщо перші два тексти циклу (перші дві сльози): “Заплакала Україна” й “Ой коли б я голос соловейка мала” – спрямовані до колективного адресата – кирилومهфодіївців, яких авторка називає “*сини мої коханії*” (алюзія на “Гайдамаків”), “*мої квіти* рожевії, морозом прибиті” (алюзія на вірш “Думи мої, думи мої...”, 1840), “*орли* мої молодії, яструбом зустріті” (алюзія на “Гайдамаків”), “*брати* милі”, “*сини* України” (алюзія на послання “І мертвим, і живим...”), то адресат третього, під назвою “Віє вітер над Києвом”, – це тільки Шевченко, “незабутній син” Дніпра й дніпровських гір. Загалом третя частина триптиха ґрунтується на персоніфікації, запозиченій із фольклору за посередництвом “Кобзаря”. Цей вірш написано у формі діалогу між Дніпром і горами, образами-символами Шевченкової поезії. Антропоморфізм згаданого твору О. Псьол також має шевченківське походження, наприклад, у “Думці” (“Вітре буйний, вітре буйний!”) вітер говорить із морем, запитує синє море, принцип антропоморфізму з’являється і в посланні “Н. Маркевичу”, і у вірші “Вітер з гаєм розмовляє”. Загалом антропоморфізм є найприкметнішою рисою Шевченкової ранньої поезії, від якої відштовхнулася Олександра Псьол у власній творчості. У третій частині її триптиха німі гори, що раптово починають говорити, докоряють Дніпру за те, що він не питав Україну, “по кім вона тужить”, не прислухався до дівочих плачів-співів за поетом. Олександра Псьол удається й до характерного для Шевченка повтору:

¹ Оpubліковано в: Вінок Т. Шевченкові: із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. – Одеса, 1912. – С. 5. Текст узято зі статті М. Стороженка “Новые материалы для биографии Шевченка” [див.: 9].

² Першодрук в: Хата [Альманах]. – Петербург: Друк. П. А. Куліша, 1860. – С. 107–109. Без півзища авторки.

не питав, не прислухавсь. Саме гори просять Дніпра розпитати буйних вітрів (чергова алюзія на одну з “Думок” Шевченка) про те, “як наш кобзар з важким ранцем / Під ружжем гуляє!” [11, 47]. У “Шевченківському словнику” вказувалося, що триптих О. Псьол пройнятий співчуттям до всіх арештованих кириломедодіївців, зокрема й до Шевченка [14, 149]. Натомість у “Шевченківській енциклопедії” стверджується, що Шевченкові присвячено всі три вірші триптиха “Три сльози дівочи” [13, 389], хоча насправді поета О. Псьол має на увазі лише в третій частині. Водночас ані в ШС, ані в ШЕ не згадано вірша Олександри Псьол “Молим тебе, Боже правди, Боже благостині”, що написаний у формі молитви. Навіть у цьому поетка мала за зразок Шевченкові молитви, зокрема в поемі “Гамалія”: “Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами, / Неси Ти їх з України. / Почуємо славу, козацькую славу, / Почуємо та й загинем”. У першій строфі поета названо “сиротою у степу-пустині”, “братом нашим”. Автобіографічний наратор цієї ліричної поезії звертається до Господа із проханням не покидати Шевченка на засланні, озватися до його душі й перетворити сльози тих, хто йому співчуває, на святу, живу, зцілюючу воду, яка загоїть усі рани й напоїть душу. Поетка вкотре звертається до ключового в її творчості образу “святої / свяченої води” з однойменного вірша, образу метафоричного, який позначає і любов, і кохання, що своєю чергою є наріжним каменем християнства: “А кохання вірне, щире, / Як вода святая, / Бо вона гріхів багато / Із душі змиває” [11, 48].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. – Київ: АТ “Обереги”, 1994. – 456 с.
2. *Из автобиографических записок княжны В. Н. Репниной* // Русский архив: историко-литературный сборник. – 1897. – №7. – С. 478–490.
3. *К биографии поэта Шевченка (письмо княжны В. Н. Репниной к издателю “Русского Архива”)* // Русский архив: историко-литературный сборник. – 1887. – №6. – С. 258.
4. *Каминский Ф.* Еще щепотка на могилу Шевченка // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – №3. – С. 519–530.
5. *Корнійчук М.* Жіноча молитва за Шевченка // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 6. – С. 29–32.
6. *Листи до Тараса Шевченка / упоряд. та коментарі В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка та ін.* – Київ: Наук. думка, 1993. – 384 с.
7. *Молодик на 1843 год: Украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецким.* – Харьков: В университетской типографии. 1843. – Ч. 2. – 160 с.
8. *Репнина В. Н.* Воспоминания княжны Варвары Николаевны Репниной (1808–1839) / Пер. и публ. Е. А. Яценко // Российский архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – Москва: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 2007. – [Т. XVI]. – С. 283–407.
9. *Стороженко Н. И.* Новые материалы для биографии Шевченка // Киевская старина. – 1893. – №3. – С. 460–469.
10. *Т. Г. Шевченко* и кн. В. Н. Репнина // Русские пропилеи. – Москва: Издание М. и С. Сабашниковых, 1916. – Т. 2. – С. 179–263.
11. *Тридцять українських поетес: Антологія.* – Київ: Радянський письменник, 1968. – 294 с.
12. *Шагинян М.* Тарас Шевченко. – Москва: Изд-во “Художественная литература”, 1964. – 272 с.
13. *Шевченківська енциклопедія: У 6 т.* – Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. – Т. 5. – 1040 с.
14. *Шевченківський словник: У 2 т.* – Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977. – Т. 2. – 410 с.
15. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 2003–2014.

Отримано 31 травня 2018 р.

м. Київ